

## שירי "אמא אווזה"

מאת: יוסף חנני

העממיים האלה. יש שמכנים אותם:  
"חרוזי ילדות", "שירי אצבעוני", "לה-  
ד'ס", "שירי-חדר-הילדים" (Nursery  
Rhymes Muther Goose Rhymes)  
"חרוזי הבל", ו"שירי אמא אווזה".

"שיר אמא אווזה", הוא שיר קצר,  
כרגיל שיר אנונימי, שנכתב לתענוגו של  
הילד.

לְאִשֶׁת זְקֵנָה שְׁנָה בְּנֶעֱל,  
הָיוּ יְלָדִים עַל כָּל צִעַד וְשָׁעַל.  
הִפְתָּה בָּם כְּסֶדֶר, אַחֲרוֹן וְרֵאשׁוֹן,  
וְאַחֲרֵי הַמָּרְק – הֵם שָׁכְבוּ לִישׁוֹן.

תוך כדי תיאור המחסור השורר בבית,  
אנו שומעים הוראות כיצד יש לדאוג  
לילדים ואיך להזינם שלא יהיו רעבים.

1. אוריאל אופק, "ילדי העולם שרים", הוצאת  
צ'צ'יק; ת"א, תשכ"ג, (עמ' 12).
2. Karl Becksun and Arthur Canz, 'A Reader's  
Guide to Literary Terms', the Nounday Press,  
New York, (1962).
3. "אמא אווזה" — עברית: ורדה לבני-אבלס,  
הוצאת "עם עובד", ת"א, תשכ"ד, (עמ' 15).

א. מאות שנים טרם היות שירת יחידים  
ידועים, היתה קיימת תרבות אוראלית  
גדולה ועשירה, וצורת שירה שנמסרה  
מדור לדור בעל-פה. את השירה הזאת  
יכולים אנו לכנות בשם ספרות בלדית.  
מחברי הבלדות הם עלומי שם.

מסורת בלדית זו נשתמרה בצידן של  
מסורות אחרות עד המאה העשירית. זו  
היתה קיימת באותם המקומות שבהם  
קשתה הקריאה על בני האדם, או שלא  
ידעו את מלאכת-הקריאה כל עיקר.

תינוקות וילדים בגיל הרך, נשארו עד  
היום נושאי המסורת שבעל-פה. הם יוצ-  
רים בלבם חרוזים ושירים — אם כי רובם  
של אלה כבר נרשמו בידי חוקרים  
ומלומדים — ומוסרים את אוצרם הטוב  
השמור עימם מפה לפה ומדור לדור.

מי הם מחברי השירים האלה?  
על-כך יש סברות רבות. אולם יש לשער  
כי שירים מעטים, או רבים, נכתבו בשביל  
הילדים על ידי אנשים מבוגרים אשר  
שמו נשתכח. (פזמון ילדים קדום כזה  
הוא, למשל, "אחד מן יודע", אשר לדעת  
החוקרים הוא שיר הילדים העממי  
הראשון בעולם שהופיע בדפוס).  
ב. שמות שונים ניתנו לשירי הילדים

נשים אל לב, כי "שירי-מחדר-הילדים",  
"שיר אמא אווזה" יכול להיות מוגדר  
כחרוזים השמורים בעולם הילדים, ובאים  
לבטא אותו על נרחבותו ועמקותו.

הַיִּ. דִּיל, דְּלִיל

הַיִּ. דִּיל דְּלִיל, חֲתוּל וְחֲלִיל

חֲפָרָה דְּלָגָה עַל הַיָּרֵחַ;

צָחַק הַפְּלָבֶלֶב לַקְּפִיצָה הַמְצָלָחַת.

וְחֲפָף גְּמֻלָּה עִם הַצְּלָחַת.

אם נרצה לראות את החרוזים האלה  
כקלוקלים גרידא, תהא זאת ראייה  
מסולפת. יש כמה וכמה סיבות פיוטיות,  
שבכוהן למשוך את לבו של כל קורא,  
שטעמו הטוב עימו, למצוא עניין בחרוזים  
אלה בכל לשון ולשון.

ג. אין לחשוב כי חרוזי משובה אלה  
הם חסרי תוכן. משובתם—עניינם העמוק,  
וקלילותם — רצינותם.

עם קריאת הרוזים אלה, ניווכח, כי  
הריתמוס והמילה המוסיקאלית ממל-  
אים פה תפקיד נכבד; שניהם אלמנטים  
יוצרים שירה בעלת רמה.

החרוז שלם בתוך עצמו ובטור השירי  
שהוא משוכך בו (כמובן, שתופעה זו  
בולטת יותר במקור). הוא בעל היגיון. זה  
יכול להיות חרוז מעשי ביותר, שמטרתו  
לעורר ילדים לאכול את ארוחתם ולהריק  
צלחת העומדת לפניהם. בסיועם של חרו-  
זים אלה, עשויים הילדים למלא את  
מצוות האכילה ברצון ובמהירות יתירה.  
נוסף על התכונות שציינו, "חרוזי

אמא אווזה", הם נטולי כל סנטימנט-  
ליות. הווה אומר: אין בהם רגשנות יתר,  
אנינות, נטייה לתחושות ולדימויים הנוג-  
עים עד הלב, או ליווי כל חווייה בתגובות

רגשיות חזקות ומורכבות.  
הראייה בחרוזים אלה היא ריאליס-  
טית, מפוכחת, קובעת עובדות, דברים  
המספרים על עצמם באובייקטיביות  
מסוימת. לכלב המופיע ב"שירי אמא  
אווזה", מוענקת תכונת אנושה צחוק;  
לחתולה — ההטרדה; לתרנגול-הבר-  
קר — הבינה. אבל שוב, אין כאן כל  
סנטימנטליות וכל סימן של מלאכותיות.  
כשם שטבעי הוא עולמו של הילד, כן  
טבעיים במהותם גם החרוזים המשמרים  
בקירבם עולם כמוס וגלוי זה על צלילו  
ועל הדין.

האידיאה של הפרה הקופצת מעל  
לירח בשיר "הי — דיל — דליל", שראי-  
נו למעלה, יש לה קירבה לסהרוריות  
המדומיינת המדובבת כל ילד בעל שאר  
רוח. זוהי התנשאות למרומים חלומיים,  
זוהי משאלה שחוללה את החלום.

החרוז ב"שירי אמא אווזה", רווי לרוב  
עליצות בלתי מוגבלת. הוא משחרר את  
הילד מכל תחושת דאגה. זוהי אחת  
הסיבות ששירים אלה נתחבבו על דורות  
רבים של ילדים הדוברים בלשונות רבות  
במקומות שונים בעולם.

ד. לא כל השירים המתקראים "חרוזי  
אמא אווזה" הם תמיד עליזים במהותם  
ומלאי משובת-חיים. לאחדים מהם גם  
גוון אכזרי; רמזי קשיחות-לב כלפי ילדים  
ובעלי-חיים. קשיחות זו היתה אופיינית  
לדורות הקדומים, וייתכן שהינה אופיי-  
נית במידה מסויימת גם לימינו אנו.

שְׁנֵי חֲתוּלִים שָׁגְרוּ בְּכָפֶר

שְׁנֵי חֲתוּלִים שָׁגְרוּ בְּכָפֶר

חֲשָׁבוּ זֶה עַל זֶה: הַשְּׁנֵי מִיָּתֵד.

עד מלבד צפרנים וקצות זנבותים,  
מוג תתולים מאום לא נותרו

אז עכביש גדול  
עלה לו במשעול  
וגילי פרתה פמניסה.<sup>5</sup>

גילי הקטנה מבקשת את ההנאה בעולם התום שלה בחלב ובדייסה בשבתה בגינה. מופיע עכביש גדול מבהיל ושוא. גילי נאלצת לנוס מפניו ולוותר על המקום שייחדה לה ועל הנאתה התמימה. יש להנאותיו ולמקום החלומות שהוא מייחד לו. כאשר הילד אינו יכול לגבור על המתנכלים לו, הוא נס ונוטל עימו את הפחדים המשתכנים בנפשו והמחפשים להם ביטוי. גם בחרוזים אלה של "גילי הקטנה", אנו רואים עובדות שאין עימהן כל סנטימנטליות, אלא קביעת עובדות ויחס נמרץ אליהן.

נראה, שב"חרוזי אמא אווזה", היה גם רובד סוציאלי ופוליטי-היסטורי, אבל הוא נשתכח במרוצת הימים. היו חרוזי פולחן ועבודת הקודש. חרוזים רבים ליוו את המשחקים.

יוהאן הויזינגה (Johan Huizinga), מרחיב את הדיבור על השירה, שלידתה כמשחק. הוא סבור כי השירה באה לעולם דרך משחק וכל עצמה משחק. זהו משחק שבקדושה, אלא שאף בקדושתו, לעולם המשחק עומד על פרשת הגבול של שובבות, היתולים ובידוח". שעת המשחק בחגי השבט עוררה את החוגגים העליזים לכלל ביטוי.

5. שם עמ' 45

4. אמא אווזה עמ' 44

6. יוהאן הויזינגה, "האדם המשחק" — (Homo Ludens). הוצאת "מוסד ביאליק", 1966, (עמ' 146).

גילי הקטנה

גילי הקטנה

השכה פינה,

לאכל חלב ודייסה;



3. חידות.
4. פתגמים.
5. סדר של טקסים וריטואלים.
6. עניינים דתיים ואנטי־דתיים.
7. חרוזים על דמויות היסטוריות, (כמו רובין הוד).

8. מילים המלוות משחקים.
9. חרוז־ספירה; רבים מאלה ינקו מן הספרות הקלטית הישנה ונשתמרו בידי אנשים פרימיטיביים באנגליה ונמצאים בשימוש עד היום הזה לספירת צאן, דגים, חרוזים בסריגה וכו'.

מובן, שחלוקה זו היא "מחוספסת" במקצת, ואינה באה ללמד את הכלל על כל החרוזים, אבל על כל פנים, יש בכוחה להצביע על המקורות השונים שמהם נקבצו.

הקובץ הראשון של "שירים מחדר הילדים", היה: *Tommy Thumli's Pretty Song Book* (1744).

בערך בשנת 1765, הופיע: *"Mother Goose Melody"* או *"Sonnats For the Cradle"*.

באמריקה הופיע בשנת 1719: *"Songs: Fur the Nursery"*, או *"Mother Goose Melodies For Children"*, מזה לא נמצא אף לא עותק אחד.

על השאלה, למה נקראו חרוזים אלה בשם "אמא אווזה", יש כמה וכמה תשר-בות. כל אחת מעניינת לעצמה. תשובה מקובלת היא, כי החרוזים נקראו על שיר אחד, שבו מתוארת אם זקנה הרוכבת על אווז מעופף מנקום למקום ומשמיעה

7 'Princeton Encyclopedia of poetry and poetics' edited by Alex Preminger, Princeton University Press, (1972).

ה. ההשערה אומרת, כי לפחות רבע ואולי חצי מן החרוזים הידועים לילדים דוברי אנגלית כיום, הם בני מאתיים שנים. אין לדייק בגילם של הרבה חרוזים אחרים, אך יש להניח כי רבים מהם הגיעו מן המאה העשירית. החרוזים בצרפת, מן המאה השמונה־עשרה ובגרמנית — מן המאה החמש־עשרה. יש חוקרים המנקזימים ואומרים, כי חלק נכבד מן החרוזים, היו בנמצא מאות שנים קודם לכן.

עיון מעמיק בספרות הגרמנית, הרומנית והמזרחית, מוכיח, כי שירי ילדים ומשחקים בהשוואה לאלה שלנו, היו ידועים בתרבויות המוזכרות. יש חוקרים הסוברים, כי "חרוזים קלאסיים", הם בני אלף שנים. יש דמיון "בחרוזים" שחברו בארצות השונות, מאחר שהוסעו ממקום למקום בידי צבאות, נוסעים, מיסיונרים וכיוצא באלה. בזמנים מאוחרים יותר, תורגמו חרוזים אנגליים רבים להינדוסטאנית, למלאית, לרוסית ועוד. אבל קיימת גם אפשרות, כי כמה גירסות הופיעו בדרך ישירה מן העולם העתיק.

יהיה מקורם של חרוזים אלה אשר יהיה, נוכל לומר כמעט בטוחה, כי הם לא נכתבו דווקא בשביל ילדים, אלא אומצו על-ידיהם, כפי שקרה גם בסוגי ספרות אחרים. קל יותר לעקוב אחרי מקורות החרוזים, או להגדיר את סוגיהם במאוחרים שבהם, רוצה לומר; במיוחד באלה של שלוש מאות השנים האחרונות. נמנה אחדים מן המקורות:

1. שירות: המכילות בקרבן בלדות ושירי־עם.
2. קריאות־רחוב.

באזני הילדים אגדות וחרוזים עליזים. אך יש גם כאלה הסוברים כי אמא אווזה אינה בדותה כל עיקר, כי אם דמות חיה של אשה. וכשם שעל הומירוס המת רבו ביוון ערים שבע / אשר בהם לא מצא להם לשוּבַע / כן רבות על "אמא אווזה" שלוש ארצות. כל אחת מהן טוענת בראיות ובהוכחות, כי זו שייכת לה.

בצרפת אומרים, כי "אמא אווזה", היא המלכה ברטה, אמו של קרל הגדול המהולל, שהיתה פטרונית של ילדים והשמיעה באזניהם אגדות וחרוזים. פעם באה ברטה זו על עונשה. כף-רגלה נעשתה שטוחה ככף אווז, לכן זכתה לכינוי "אמא אווזה". שרל פרו — הראשון שהדפיס אגדות לילדים, — קרא לספר: "מעשיות מימים עברו מאת אמא אווזה".

באנגליה מספרים, כי "אמא אווזה" היה כינוי לזקנה אחת, אשר מכרה פרחים ברחובות אוכספורד לצלילי שירים והררי זים. האנגלים מוסיפים לחזק את שייכור תם ל"אמא אווזה" בכך, כי ג'והן ניוֹב־רי — המו"ל של ספרי ילדים — הדפיס בשנת 1760 קובץ של שירי ילדים עממיים וקרא לו בשם: "שירי אמא אווזה".

האמריקאים טוענים, כי "אמא אווזה" היא אלמנה בשם אליזבת ג'וז, שחייתה בבוסטון בראשית המאה ה-18. היא נהגה להשמיע שירים וחרוזים באזני שישה-עשר ילדיה ונכדיה. חתנה — המדפיס תומס פליט — הוציא לאור את השירים האלה בספר קטן בשנת 1719 בשם: "שירי אמא אווזה".

בענייני חרוז ושיר מתמירה האוון פחות מאשר העין. (יש משוררים המנצלים חולשה אנושית זאת ונוהגים להשמיע את שיריהם בקהל-עם, כך נמצא-

אים הם משפיעים יותר מאשר אילו היינו מתייחדים עם היצירה השירית). "חרוזי אמא אווזה" לא נטו להשתמש ב"תארים", על כל פנים נהגו בהם בצמוד צום ובחיסכון מירבי. מכאן העוצמה והדיוק שאנו מוצאים בהם.

יכול הקורא לומר (וזה כמובן, דבר של טעם!) כי חרוזים אלה לוקים בחסר, כי נעדרת בהם השירה הצרופה, הערכיות האסתטית והאידיאית המצוייה בכל שירה גדולה. ערכים שיריים אסתטיים ואידיאיים מצויים בסוג פיוטי — אף הוא עממי — מפותח יותר והיא הבל-דה של ימי-הביניים.

החוקר הראשון אשר טיפל בחומר זה של "שירי אמא אווזה", או "חרוזים מחדר הילדים" היה אורצ'רד הליבל (Orchard Hlival) הקובץ ובו שלוש מאות השירים נתפרסם בשנת 1892 והם ידועים גם כיום.

עבודתו זו נדחקה בידי יונה ופיטר אופיה (Peter and Juna Opie) שחיברו מלון אוכספורד של "חרוזי חדר הילדים", Oxford Dictionary of Nursery R. — מילון זה מכיל חמש מאות וחמישים רישומים בני ואריאנטים שונים ומבוא רב ערך.

במאה העשרים העדיפו חוקרים רבים את הגישה ההיסטורית לחרוזים מחדר הילדים. הנרי בט (Henry Bet) מאמין, כי חרוזים האלה כמו אגדות-ילדים ומשחקים משקפים את טבע המיתוס. המספר הנודע ג'יימס ג'ויס נזקק לגישתו זו של בט והוא מזכיר בספרו Finegans Wake, (1939), קרוב ל-70 חרוזים.

8. ראה: "ילדי העולם שרים". Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics. 9

בְּאֶלְסֶקְהַ יֵשׁ חֲמִסִּין,  
תּוֹרָה לּוֹמְדִים בְּאֶרֶץ סִין

דְּגִים שְׂטִים עַל הַעֲצִים;

הַחֲתוּל מִטִּיל בִּיצִים

כָּל תַּלְמִיד אוֹהֵב שְׁעוֹר,

וְזֶה לֹא שִׁיר, כִּי אִם סִפּוֹר. 10.

דוגמה נוספת של שיר, שהילדים מרבים  
לזמר אותו במעגל לקול מחיאות כפיים:

מַעֲבָר לַחֲל עוֹמֵד אָנִי,

וּמַחֲפָה וּמַצְפָּה לְמִי, לְמִי, לְמִי...

הלשון היהודית המדוברת, שמהותה  
היתה עממית, הסבירה פניה יותר לעול־  
מו של הילד במרכזים היהודיים בתפ־  
צות. זו יצרה בלשון המדוברת ספרות  
עשירה, מגוונת, בשירה ובפרוזה שהשיגה  
שיאים וכן גם שירי־עם, חרוזי־ילדים  
שהביעו את מצוקתו, מאווייו וכיסופיו  
של הילד היהודי.

הנה דוגמה אופיינית אחת של השיר  
"פייגעלע, פייגעלע" בתרגום חופשי 11

ציפור, ציפור

— ציפור, ציפור,

— פי־פי־פי!

— היכן הוא אבא?

— איננו כאן.

— מתי ישוב?

— מחר עם שחר.

— ומה יביא?

— תפוחים ארבעה.

— היכן יניחם?

המחבר משתמש בהם כדי לחזק את  
הקונצפציה שלו למוטיבים חוזרים וקיי־  
מים, הבאים לבטא את הנסיונות של  
הגזע האנושי. "פיינגנס ווייק", משמעות  
כפולה לשמו: תחייתו — או סעודת  
האשכבה — של פיינגן. כאן היסוד השמ־  
עי גובר על היסוד הראייתי. ספר זה הוא  
מיתוס של מוות ותחייה.

בשימוש זה, מתאר ג'ויס מה שאפשר  
לכנות בשם התיאוריה הפסיכואנליטית.  
(הרהורי־לילה וחלומות של משפחה  
שלמה, זכירה לא מודעה, זיכרון גזעי,  
אסוציאציות לשוניות). תיאוריה זו פית־  
חה גישה לא רק ל"חרוזי אמא אווזה"  
אלא לאוצר הפולקלוריסטי העשיר בכ־  
ללו.

ו. מסיבות אתניות ופסיכולוגיות שר־  
נות לא התפתחו בספרותנו סוגים מסוי־  
מים של שירה ופרוזה. כנראה, שגם  
סוג זה של "שירה אמא אווזה" לא הגיע  
לפיתוחו.

נביא דוגמה לפזמון להד"ם, שבמושגו  
הנרחב הוא שייך לשירה העממית העב־  
רית שנתפתחה על אדמת ארץ־ישראל.  
המגע עם האדמה, יש בכוחו להניב את  
היצירה העממית ובכלל זה גם את הביטוי  
הבלתי אמצעי לעולמו של הילד.

עוֹלָם הַפּוֹךְ

בְּקִיץ קָר, בְּחֶרֶף חָם,

שׁוֹעַל טַפֵּשׁ, חֲמוֹר חָכָם.

עוֹר מְבִיט, תִּרְשׁ מְקַשֵּׁב

עֲמִיקָה הִיא תֵּל־אֲבִיב.

הַחֶלֶב צְבָעוֹ שְׁחוֹר;

מְנַעִים זְמִירוֹת עוֹרֵב צְחוֹר

10. ראה אוריאל אופק, "ילדי העולם שרים",

(עמ' 781).

— מאחורי הדלת.

— ובמה יכסם?

— בנייר.

— ומי יאכל?

— אני ואת.

האב יגע ועמל כל שנות חייו במרח-  
קים. עם שובו ממסעו, הוא מביא עימו  
אל תוך העולם ההרמוני, הירוק, האידי-  
לי, דברים יפים. השלמה לעולמו המת-  
קם של הילד.

כל "המתנות" המובאות מארץ-החל-  
מות הרחוקה הם מעולם החי. אלה  
נעים ומשמיעים קולות. בבית האחרון  
אנו מגיעים לפואינטה של השיר ושל  
החלום. הילד רותם את העיזונת לעגלה.  
זו הופכת סו ס ון. עתה יש לו שני סוס-  
נים והוא יכול להפליג למסע עולמו  
הדמיוני, שהוא חסר גבולות; עולם מר-  
היב בגווניו. אף בשיר זה אנו רואים הפר-  
דה והרכבה, קישור חדש של דברי זיכרון  
ומאוויים כמוסים של ילד יהודי.

דושיח זה בין ילד לבין ציפור, פרי  
ועגועים לאב השרוי הרחק מן הבית.  
הגעגועים מעוררים את הדמיון היוצר.  
יש כאן שינוי פנים ותוכן של העולם  
המוחשי ויצירת צירוף חדש, כלומר;  
קישורים חדשים הניזונים מן הזיכרון ומן  
התחומים שמעבר לו.  
צלילי-קול העולים מעולמו של הילד.

מוטיב הגעגועים הוא אימננטי גם  
בדוגמה הבאה: אין א שטעטל:

### בעיירה

בראשית התפתחותה של ספרות היל-  
בעיירה עומד לו בית / גג ירוק, / ומסביב  
לבית / צומחים עצים רבים. והאב  
והאם, / חיילה / ואנוכי / גרים / כולנו  
יחד / כולנו ארבעה. והאב יגע ועמל / ימות הגדולה של החיים החדשים שלנו  
כל ימיו, / והוא מביא לנו דברים יפים / על כל מאורם ומצוקת נפשם, ניזונים  
כאשר הוא חוזר ממסעו. הוא מביא סר-הרבה — ולעיתים קרובות למדי בדרכים  
סון צוהל — ושמו מוציק; / הוא מביא מסולפות — מספרות הילדים האנגלר  
כלבלב נובח / ושמו צוציק. הוא מביא סכסית. הכוונה לא להשפעה מבורכת,  
בר-אווז בעל גרוגרת, / אוזות צחורות אלא לחיקוי. הספרות היהודית שהגיעה  
כשג / הוא מביא גם תרנגולת מקרקרת, לשיאים בסוגים שונים בשירה ובפרוזה,  
מקרקרת, / עד שהיא מטילה ביצה. הניבה גם ספרות עממית וספרות ילדים  
הוא מביא עימו גם עיזונת, / המניעה עשירה. מגע עמוק יותר בין ספרות  
בזקנקה; / אני רותם את העיזונת בעגלה הילדים שלנו לבין זו שנכתבה בלשון  
לה, / הופכת העיזונת סוסון. היהודית, היה ללא ספק מביא עימו  
הרקע — עיירה יהודית קטנה. בית  
שגגו ירוק, והוא עטור אילנות רבים.  
רוצה לומר: אף גג הבית הוא כעין עלוות  
עץ. יסוד חלומי. האב, האם וחי'לה  
הקטנה, חיים כולם יחד בבית הזה, בצל  
הצמרת הירוקה.